

HERMANN BAUSINGER

A haza fogalma egy nyitott társadalomban

Fogalomtörténet – problématörténet

Augustinusnak az idő problémájáról fennmaradt gondolatai a probléma nehézségének ecsetelésével indulnak. „Mi az idő?” – kérdezi Augustinus. Előzetes, szerény válasza: „Addig, ameddig senki nem kérdezi meg ezt tőlem, úgy tűnik, mintha tudnám, ám ha megkérdem, és el kellene magyaráznom, akkor már oda a bölcsesség.”

Éppígy hangozhatna a „Mi a haza?” kérdésre adott első válaszkísérlet is. Vannak szavak, melyekről az évszázados használat sem koptatta le a régi jelentéseket; a jelenlegi jelentéstartalom sem lép elő könnyen és világosan. Ellenkezőleg; e szavak alig látható lerakódások formájában magukon hordják a régebbi használat stílusbeli nüanszeit, és így különböző oldalról szemlélve ma is mindig mást és mást jelentenek. A hétköznapiakban, a köznyelvben egyfolytában ilyen fogalmakkal van dolgunk. A nyelvészológusok időközben belátták, hogy sok esetben nem a fogalmak pontossága, hanem éppen a mondottak elmosódott és többértelmű volta tehermentesíti és tartja fent a kommunikációt.¹ De a fogalmak tudományos használatában ezt nem tekinthetjük mintának. Itt más stratégiák szükségesek az elmosódottság és a pontatlanság kezelésére.

Az egyik lehetőséget a pontatlan fogalmak elkerülése nyújtja. Ezt könnyen bemutathatjuk a haza-fogalom példáján: évtizedeken át alig volt olyan szociológiai dolgozat, melyben felbukkant volna, és még a néprajzosok is hosszú ideig erőltetett absztinenciát gyakoroltak. Ám evvel még nem oldódtak meg a fogalommal kapcsolatos problémák, a szó pedig fennmaradt a hétköznapi használatban. A második lehetőséget a fogalom szigorú definiálásának kísérlete jelenti, amely a jelentések tenyészetét lenyesei, és a fogalmat egy bizonyos meghatározott minőségre korlátozza. Ez teljesen jogos eljárás, és elengedhetetlen ha például különböző emberek hazához fűződő viszonyának, illetve kötődésének összehasonlító elemzéséhez látnak hozzá.² Fennáll viszont a veszély, hogy a haza-fogalom erősen széttartó implikációi elfedődnek, és fontos problémák háttérbe szorúlnak. A haza-fogalom körüli jelenlegi vitára éppen az a jellemző, hogy különböző oldalról a szó erősen különböző jelentéstartalmait vetik be: a hazán érhető (hogy csak egy pár lehetőséget említsék) az érzelmi beállítódás egy formája, mely jelentős részben megragadható a visszaemlékezésekben, de felfogható az élet minőségének kifejeződéseként is, mely a külső életfeltételekben is megnyilvánul; alapozható a hagyományra vagy hagyományokra, ugyanakkor fölfogható a jelenben zajló elsajátítások és összecsapások eredményeként is. Fennáll a lehetősége annak, hogy e jelentéstartalmakat ne per definitionem kizárjuk, hanem pontosabban azonosítsuk és elhelyezzük.

Ezért választok itt egy harmadik utat. Megpróbálom a haza komplex képződményének különböző vonatkozásait kidolgozni és megrajzolni, mégpedig nemcsak a fogalom mai jelentésskálájára építve, hanem történeti fejlődését tekintve is. A fogalom története itt a probléma történetévé szélesül.

1. A haza mint tulajdon és jog

Ha az ember megnézi a Grimmsches Wörterbuch-ban a hazára vonatkozó példákat,³ akkor hamar nyilvánvalóvá válik, hogy a fogalomhasználat már igen korán eltérő volt, a jelentés nem volt egységes. A haza mindig az idegenség) ellentétfogalma, ám a haza térbeli kiterjedése az egész ország, a táj, a helység, a ház és a lakás között ingadozik. Gyakran hivatkoznak az égi hazára. „Odafönt van az én hazám” (Meine Heimat ist dort droben),

mondja Paul Gerhardt egy 1666-ból való éneke – éppen a vallásos metaforán keresztül nyer a haza fogalma már korán egy mélyebb dimenziót.

Központi helyet azonban évszázadokon keresztül a hazának egy szűk és konkrét képzete töltött be, a ház és gazdaság (Haus und Hof) birtokához kapcsolódó haza-fogalom. A svájci német szóhasználatban a gazdaság és a haza azonosítása sokáig megmaradt; Gotthelf írja egy helyütt: „Az új haza jó 10 000 forintjába került” (Das neue Heimat kostete ihn wohl 10 000 Gulden).⁴ A német szólásokban is fennmaradt ez a legkonkrétabb fogalom-változat: „A legidősebb kapja a hazát” (Der Alteste kriegt die Heimat), mondják a Svábföldön, a legidősebb gyerek esküvőjét pedig, amikor – legtöbbször – a gazdaságot is átvette, úgy emlegették, mint azt a napot, amelyen a (nem-öröklő) testvérek „hazájukat eltemették” (ihrer Heimat zur Leiche gingen).⁵

A menyeyi hazát bárki magáénak vallhatta, és egy nagyobb tájhoz való tartozást sem vonták kétségbe. De az egészen konkrét *haza* nem volt mindenkié: a parasztfiúk és leányok egy része elvesztette „hazáját” a gazdaság átadásának pillanatában, és azon túl más megélhetés után kellett nézzen, a cselédek, napszámosok és birtoktalanok pedig kezdettől fogva „hazátlanok” (heimatlos) voltak. Itt tehát nagyon is konkrét értelme van több vagy kevesebb hazáról beszélni, annál is inkább, mert „a különböző tulajdonrészek” megfeleltek „a jogi- és ellátás-igények anyagi tartalmának fokozatai”⁶

A hazához való jog (Heimatrecht) változatai is ezt az összefüggést szemléltetik. Ha ma a hazához való jogról beszélünk, akkor ez általában az 1948-ban az ENSZ által elfogadott Emberi Jogok Nyilatkozatára vonatkozik, amely védi az ember jogát állama elhagyására és az államba való visszatérésre. A történelmi Heimatrecht ezzel szemben az egyes községekre vonatkozott; megadta „a jogot a községben való letelepedéshez és a törvényes rendelkezések betartásával ipar folytatásához, valamint ínség esetén a községi pénztárból való támogatáshoz”⁷ A Heimatrecht (hazajog) tehát egy ellátási igényt alapozott meg, amivel a szegények eredetileg egyházi intézmények által viselt támogatását akarták állami keretek között biztosítani. A gyakorlatban azonban a Heimatrecht nemcsak biztonsági övként működött, hanem a kizárás gyakran alkalmazott elveként és eszközeként is. Aki az ilyen közösségi jogokkal kapcsolatos kötelezettségeket nem tudta teljesíteni, vagy akit a sors idegenbe vetett, az könnyen elveszíthette Heimatrecht-jét. Éppúgy, mint a haza tárgyi fogalma, a Heimatrecht is rendelkezett korlátozó, sőt kizáró hatással: voltak, akiknek volt hazájuk és hazához való joguk, és voltak, akiknek' le kellett mondaniuk erről.

A Heimatrecht egy stacionárius társadalom elveinek felelt meg, melynek peremén azonban egyre nőtt a hazátlanok, csavargók és koldusok száma. A gazdasági fejlődés viszont, amely egyre növekvő mobilitást követelt, alapjaiban kérdőjelezte meg ezeket az elveket. A Heimatrecht, amely megkövetelte a termelési folyamatból kiválók visszatérését a hazai közegbe, az iparosítás viharában használhatatlanná vált; a törvények immár a szabad helyváltoztatást alapozták meg. Ezután a nélkülözők segélyezéséért a lakóhely szerint illetékes község viselte a felelősséget, ha a rászoruló két évnél hosszabb ideig lakott az adott helyen.

A jogi fejlődés összes ága-bogát nem tudjuk e helyt vázolni. De már ez a rövid vázlat is megenged egy összegzést, amely a jelenből nézve sem közömbös: A haza, amelyet gyakran úgy kezelnek, mint a bölcsőben ringatott gyermek első a tulajdonát, erősen függ a társadalmi és társadalompolitikai keretfeltételektől. Ez ma is – illetve ma újra – érvényes. Gyakran nagyon is kézzelfogható társadalmi, gazdaság és jog előfeltételek döntenek el, hogy valakinek lehet-e hazája vagy sem⁸ – előfeltételek, melyekről a hazafiságról és a hazához való hűségről gyakorta elhangzó ünnepi beszédek mit sem sejtetnek:

2. A haza mint enyhely

De hogy jutottunk el a hazáról szóló, a hétköznapok banális korlátai fölött ellebegő, mégis állandóan a gyökerekről értekező léggömb szövegekhez? A válaszáért érdemes történelmi kerület tenni. Úgy tűnik ugyanis, hogy ez a meghitt hazakép is a múlt században keletkezett. A polgári hazaképről van szó.

Újból és újból hallani, és éppen az ilyen ünnepi beszédekben; hogy a haza fogalma „így” csak Németországban létezik, más nyelvekben hiányzik a fogalom megfelelője. A megállapítás részint szimpla korlátozottságot tükröz, amely egy fordítási problémából elhamarkodottan következtet a nemzeti jellegre. Helytálló azonban, hogy a haza fogalma nálunk sajátos – sajátosan bensőséges és éppen bensőségességében problematikus – színezetet kapott, ez pedig, úgy tűnik, a 19. századi Németország sajátos polgári fejlődésének következménye. Németországban viszonylag előrehaladott ipari fejlődés került szembe a hagyományos politikai és társadalmi szerkezetekkel; a polgárság széles rétegei maradtak befolyás nélkül, az abszolutisztikus államok közrangú szolgálóiként. A polgári hazakép volt az az utópia, mely e. korlátok között termett.

Éppen mert a világ láthatóan mozgásba lendült; a haza fogalmát e mozgalmasságtól távol kellett lehorgonyozni. A haza – ez elsősorban a természetet jelentette, a szép, érintetlen, legfeljebb a szántóvető gondos keze által megneemesített természetet, fényévnnyire mindattól, amit a természettel tettek az iparosodás viharai.

A 19. század közepén írta Wilhelm Ganzhorn azt a dalt, amelyet időnként még ma is hallhatunk a községi ünnepeken, Heimatfest-eken: „Im schönsten Wiesengrunde...” Az első sorban – „A legszebb mezőben van házam, hazám” (Im schönsten Wiesengrunde ist meiner Heimat Haus) – még a régebbi képzet tűnik vissza: a haza mint birtok, mint atyai ház. Ezután viszont kitágul a haza képzele, és felöleli az egész tájat, a csendes völgyet, a patakocskát, a virágokat és madarakat – a vallásos érzések irányában túlfeszítve a romantikus természeti képek kliséit; az utolsó strófa a „végső” írja le, mely a hazai temetőbe vezet. Éppen a képek általánossága, a haza sokszorosított képzeté semlegesítése, – amely a valóság minden ellenálló vagy egyéni vonatkozását levetkőzte – éppen ez adta a haza fogalmának rugalmasságát és képlekenységét, amellyel napjainkig fennmaradhatott.

A dal szerzője Wilhelm Ganzhorn, Böblingenben született és Sindelfingenben nőtt fel, Tübingenben és Heidelbergben tanult, Esslingen, Stuttgart, Backnang, Neuenbürg, Aalen, Neckarsulm és Cannstatt voltak hivatalnoki karrierjének állomásai. Hazafias dala (Heimatlied) e helységek mindegyikére ráillett – és az idők során a nevezett helységek mindegyikében csakugyan akadtak honismereti kutatók (Heimatsforscher), akik a dal keletkezésének helyét éppen a saját helységükben vélték megtalálni. Még csak az sem állítható, hogy az ilyen dalok például csak hasonló, viszonylag egységes tájak keretén belül találhatók otthonra e dalok vonatkoztatási területei kicserélhetők, legalábbis minden középhegységi táj sajátjának tekinthetné ezeket a hazafias dalokat.

A haza itt a kompenzáció tere, amelyben a saját léthelyzet bizonytalanságai és csődjei kiegyenlítődnek, és amelyben az élet szépségei is túldimenzionálva jelennek meg: a haza leint kiegyensúlyozott, gyönyörű sétatáv. A képekben és szóképekben a pittoreszk olyan formái kristályosodnak ki, amelyek a mai napig mérvadóak a haza képzetével kapcsolatban - a haza mint enyhely, amelyben a valóság feszültségei látszólag föloldódtak.

3. Haza és hazátlanság

Ganzhorn dala teljesen apolitikus. Első pillantásra tehát erőltetettnek tetszhet politikai koordinátákat keresni hozzá, ha azonban a dalt reprezentatívnek tekintjük a 19. századi haza-fogalom modellezéséhez, akkor megengedhető az állítás, hogy politikai funkciója éppen apolitikus jellegében rejlett. Haza – ez az elégedettség, a fellépő társadalmi ellentmondások megelőlegezett kibékítésének kategóriája volt. Míg a valóság legfontosabb területein a

legdrámaibb változások köszöntöttek be, a haza képzete a természet állandóságát és az emberi élet változhatatlan arányosságát idézte az emberek elé.

Emellett egyre láthatóbban formálódott egy politikai csitítási stratégia, amely összekapcsolódott a haza fogalmával: a *közös haza* (Vaterland) *nemzeti ébresztése*, a *haza* (Heimat) és *pátria* (Vaterland) messzemenő egybeolvasztása. A lakosság többségének már nem kínált többé fogódzót a ház és a birtok, sokak számára már a helységhez kötődés is elveszett. Mégis lehetett hazája mindenkinek (Heimat) – a pátria értelmében.

Nem szabad lebecsülnünk ezeknek a nemzeti képzeteknek erejét és hatását. Mai napig ott állnak jó pár könyvespolcon azok a Germánia könyvek, arannyal nyomott címekkel és harcias képekkel, melyekkel a nacionalizmus új, agresszív minőségét próbálták a családokba betáplálni. Hasonlóan egyértelmű a nagy nemzeti emlékművek üzenete, melyek a partikuláris hazafiúi érzelmeket felcsigázó és összegyűjtő nemzeti érzés kikristályosodási pontjaiként keletkeztek.

Jól mutatja a csapásirányt a haza (Heimat) és a pátria (Vaterland) összemosása, vagyis az inkább politikai jellegű fogalom összekapcsolása a természetes, szervesen nőtt kapcsolódás képzetével. Át kellett hidalni az egyre növekvő osztályellentéteket, a nemzet belső kettéhasadását a haza az „azonosulás lehetőségét kínálja a »hazátlan« munkásmozgalomnak”⁹ De a munkásság és különösen a szervezett munkásmozgalom ezt a lehetőséget nem fogadta el.

Az 1870-ben, a háború kitörésekor a nemzetközi demokraták szóvivőjeként letartóztatott porosz politikus, Johann Jacoby *A munkásmozgalom célja* címmel jelentetett meg egy írást.¹⁰ Ebben tárgyalja a haza (Heimat) és pátria (Vaterland) problémáját is: „A »haza« (Vaterland) szónak, mely folyton elhangzik ajkaitokról, számunkra nincs varázsa, a haza az általatok használt értelemben túlhaladott álláspont, kultúraellenes fogalom; az emberiség nem hagyja magát nemzeti határok mögé zárni; a mi hazánk a nagyvilág: ubi bene, ibi patria – ahol jól megy sorunk, vagyis ahol emberek lehetünk, ott a hazánk; a ti hazátok számunkra a nyomor földje, börtön, vadászterület, ahol mi vagyunk az üzőtt vad, ahol sokunknak még annyi hely sem akad, ahova fejét lehajthatná. Ti minket hazátlannak (vaterlandslos) gyaláztok, de ti tettetek minket hazátlanná.”¹¹

„Ti tettetek minket hazátlanná” – ez a kijelentés két síkon helyezhető el és értelmezhető. Egyrészt vonatkoztatható a munkástömegek tényleges kivetettségére, az ipari munkaerő tartalékhadserégének regrutálására a szélrózsa minden irányából, és idegen helyeken való, gyakran emberhez nem méltó körülmények közötti elhelyezésére: Vonatkozott azonban a körülmények kényszerpályáján járó proletárok fölényes megítélésére és értékelésére is. Amikor a német császár 1895-ben „hazátlan legényekről” (heimatlose Gesellen) szólt, ezzel a munkásosztály jelentős, az országot (Vaterland) hazájának nevezni vonakodó részét bélyegezte meg. Wilhelm Heinrich Riehl, a német polgárság befolyás vezető publicistája azonban már egy generációval korábban megadta az alaphangot a proletárok hazátlanságáról szóló célzatos állításaival.¹²

Annál inkább érthető, hogy a proletárok egy része éppen nem a polgárság által kínált azonosulási minták között kereste a maga hazáját. A könyvkötő és munkásíró Ernst Preczang írta erről 1888-as *Visszatekintésében* a következőket: „A pusztán politikai vagy gazdasági szempontú értékelés nem tudja a munkásmozgalom jelentőségét teljes egészében megragadni. A munkásmozgalom tízezrek számára lelki hazává (seelische Heimat) vált, élő-örömteli emberi élettartalom: Ezt gyakran elfelejtik.”¹³

A munkásmozgalom mint haza – ezzel az eddig szokásos haza-fogalmakkal élesen szembenálló felfogás alakult ki: a haza nem mint helyhez kötött fogalom, hanem emberek csoportja, nem mint kötelező, hanem mint vállalt szolidaritás, nem mint múlhatatlan, természetes adottság, hanem mint feladat.

A munkásoknak ezt a beállítódását, csakúgy mint a munkásság és az uralkodó rétegek

között kiéleződő, a szociáldemokrácia betiltásában kifejezésre jutó ellentétet is figyelembe kell venni akkor, amikor a múlt század nyolcvanas éveiben kialakuló és a századfordulót meghatározó hazafias mozgalmat (Heimatbewegung) vizsgáljuk. Egyrészt egy hazafias-népművészeti mozgalomról (Heimatkunstabewegung) van szó, másrészt a hazafias egyletek és szövetségek (Heimatvereinigung, Heimatbund) alapításáról a legkülönbözőbb országrészekben, a honismeret (Heimatkunde) kialakulásáról az iskolákban, és a honismereti múzeumok alapításáról.

A haza szó ez idő szerinti feltűnő konjunktúrája mutatja, hogy a fogalom új hangsúlyokat kapott. A századközep dalaitól és táncaiktól eltérően az elképzelés már nem egyszerűen a természeti szépségre terjed ki. A hazát lényegében már az élet vidéki kereteivel, a falusi élettel azonosítják. Teljes erejében megjelenik a 19. századi polgári beállítódás egyik alapvető jellemzője, a városellenesség;¹⁴ az igazi, a példás társadalmi élet a faluközösségekben keresendő.¹⁵ Bár ennek alapján gyakran vetítenek idillikus képeket a falvak múltjába, a gyakran elhangzó állítás, miszerint e szemléletben haza és falusi élet egyaránt idealizálódna, csak félig igaz. A 19. század végének és a 20. század első évtizedeinek parasztregevényein például jól szemléltethető, hogy azok egy rendkívül kemény és szegényes, de ugyanakkor álhősies, a társadalmi ellentmondásokat változhatatlan adottságként elfogadó létformát mutatnak.¹⁶

A hazafias mozgalom hitet tett a vidéki élet hagyományos rendje és a rögbe gyökerezett úriember (Herrenmensch) tetteire mellett. Ezen keresztül is egy, a kor politikai szükségleteinek megfelelő etikát közvetített. Az új német gyarmattartó hatalom imperialista-militarista jellegét a kor különböző hazafias tendenciái nemcsak ellensúlyozták, hanem egy olyan emberképet is szállítottak, amely jelentős mértékben megfelelt az előbbi igényeknek.

Mindezeket túl a hazafias mozgalom egyes hatásait felerősítette az 1890 után kibontakozó belpolitikai válság¹⁷. Az új szabadkereskedelmi politika ellen az agráriusok erős mozgalma lépett fel – amin persze nem kisparasztokat, hanem arisztokrata nagybirtokosokat kell értenünk. Utóbbiak nemzetgazdaságilag háttérbe szoruló érdekeiket a parasztság általános felértékelésével kívánták megtámogatni. Az agrár-érdekképviselők és a hazafias szervezetek egymás keze alá dolgoztak.

A hazafias mozgalom keletkezésénél és megerősödésénél azonban más tényezőket is számításba kell venni. Az újonnan alapított birodalom állami szervezetében centralista tendenciák érvényesítésére törekedett. Ezzel szemben a decentralizált, föderatív struktúrák fönntartására a kulturális terület kínált lehetőséget. A tagországok és területek ki is használták ezt a kompenzációs lehetőséget: a hazafias mozgalom a partikuláris igényeket képviselte, a helyi és táji hagyományokhoz ragaszkodott. De az ipari átalakulás valóságának tapasztalatai – amely átalakulás Németországban sok vonatkozásban csak a Gründerzeit-ben gyorsult fel és radikalizálódott – szintén konzervatív tendenciákat erősítettek fel. Egész tájak „átiparosítása” évszázadokon át érvényes és addig megbonthatatlanul tűnő alapszövetek fölfejtését jelentette. Ez legkönnyebben az épületek változásán olvasható le, de az életformák teljességét érintette. A hazafias mozgalom válasz volt ezekre a gyors és mélyreható változásokra, kísérlet a hagyomány mozgósítására a változással szemben.

A hazafias mozgalom hatását ez az egyoldalú múltra orientálódás eleve behatárolta. „Provinciális városellenessége”,¹⁸ a rendi társadalmi formákhoz és falusi életmintákhoz való ragaszkodása eleve útját állta annak, hogy az egész társadalom problémáival szembenézessen. Ez a megállapítás meg is fordítható: mivel a hazafias mozgalom már nem látott esélyt arra, hogy konstruktívan foglalkozzék az egész társadalom problémáival, egyre inkább részterületekre húzódott vissza. Ez nemcsak a vidékire, falusira irányuló egyoldalúságot jelenti; magát a hazát, a hazai vidéket is egyre inkább a kultúra egyes megkülönböztetett jegyei definiálták. Haza – ez bizonyos, gerendavázás házakat, régi szokásokat és régi viseleteket jelent. A napjainkra szinte felmérhetetlen torzulás ekkor vette

kezdetét: „a vidék/haza megőrzése” lehetni vonatközásra, gyakran pusztán bizonyos feltűnő külső jegyekre és jelvényekre koncentrálódik, míg az élet többi területére kíméletlen értékesítési és rombolási folyamatot szabadítanak.

4. Haza – konfekcióból

A haza kulissza lesz, ami mögött valami egészen más játszódik le: ez a tendencia már akkor, a századfordulón kialakult. Ám azóta rendkívül fölerősödött, és az, amivé a haza fogalma ebben a században alakult, ebben az irányban keresendő. A haza egy – persze jókora – építőkocka-készletté redukálódott, amelyből mindig csak szép homlokzat készül. A hazát sztereotípiákkal és sztereotípiákban határozzák meg, amelyek egy felületes inger-válasz viszonyban jóleső meglepedettséget keltenek. A hazát konfekcióban kapni.

Itt voltak (és vannak!) a hazafias dalok (Heimatlieder) és slágerek (Heimatschlager), amelyek mindig ugyanazokkal a kellékekkel állítják elő a kedélyesség és sóvárgás atmoszféráját. Azt, hogy éppen ezek a dalok a tartós piaci sikerek (steady seller), könnyen elfeledteti velünk a más zenei termékek körül csapott hűhó – noha Heino vagy az Egerländer Musikanten eladott lemezeinek száma mögött szinte mindenki másé lemarad. Vagy ott van a sajátos műfajként már korán kialakult hazafias-népies film (Heimatfilm), mely a nézők elvárásait már az elején a monumentális (hegyvidéki) tájak és e vidéki tájakon játszódó drámai sorsokat állította.¹⁹ Utóbbi irodalmi megfelelői a hazafias-népi regények (Heimatromane), amelyeket százával kapni a trafikokban.

A haza üzleti kiaknázása azonban nemcsak a tömegkommunikációs eszközök rendszerében zajlik. Maguk a hazafias-népi vonatkozásrendszer tárgyai és jelvényei is kereskedelmi elosztóhálózatokba tagolódnak be. A „valódi” népviseletek újonnan gyártására egész kis iparágak épülnek fel, arról nem is beszélve, hogy mutatványos jellegükkel e viseletek az idegenforgalom részét képezik. A vélt vagy valódi táji jellegzetességekkel díszített gerendavázak faházak futószalagon készülnek. Sőt, még „rég” szokásokat is gyártanak sorozatban: példa erre a sváb-alemann Fastnacht tucatjával újonnan keletkező bolondcéheivel és maskaráival.

Mennél közvetlenebbül és zavartalanabban lehet a haza valamilyen homályos képzetét hasonló elemekkel előhívni, annál könnyebb felhasználni ezeket a hívóelemeket más célokra is. A hazafias-népies elemek reklámcélokra való felhasználása szinte semmitől nem riad vissza, de az is rendre előfordul, hogy kereskedelmi intézmények magát a haza témáját veszik elő: az áruházak nemcsak egzotikus témákkal csalogatnak, hanem a „belföldi egzotikumot” is kihasználják: reklámheteket rendeznek a „mi hazánk” témájára. A bombasztikus betonkockáikkal (vagy éppen gerendavázak faépületeikkel!) a belvárosokban jó adag haza- és tájrömbölést véghez vivő bankok kompenzációképpen a hazai táj dialektusában tartott előadásokat szponzorálnak. Az egyik legnagyobb német cigarettagyár reklámkampányát az „élő népszokáskincs támogatására” és a „táji és építészeti szépségek ápolására” alapozza – tehát itt is a kereskedelem és a hazafias-népi kultúraápolás szentségtörő szövetségével találkozunk.

A haza a kultúra-ipar része lett. A haza egy programpont, és minél átfogóbbak a technikai rendszerek, annál hatékonyabban lehet bevetni. A haza szabadidős szórakozási lehetőség, anélkül, hogy annak magánjellegét megzavarná. Mégsem mondható, hogy a haza éppolyan része lenne a szórakoztatóipar kínálatának, mint bármi más: a kínálatnak ez a speciális tárgya éppen azért kelendő, mert benne régebbi és teljesebb jelentésrétegek is előtűnnek, vagy mert ha nem is a jó, de legalább egy jobb világ utáni vágy a hazafias-népies termékekben (Heimatprodukte) keres kielégülést.

Ez azonban azt is jelenti, hogy a szó bizonyos régibbi ideologikus jelentései továbbra is előhívhatók. Nem véletlen, hogy a haza-ipar első virágkora a Harmadik Birodalom kezdeti

éveire esett. Hiszen az emberek jól fogadták: a látszólag ártatlan, kedves történetek, képek a jó és kipróbált jelenségek légkörét sugározták, az emberek örültek a fenséges hegyi világnak és egészséges lakóinak; az is lehet, hogy az újonnan népviseletet öltők többségét egyszerűen csak a találkozó színes világa ragadta magával. Ám ezzel egyidejűleg és a legtöbbször számára észrevétlenül a hazafias-népies szcénák egyben a vér és rög hitének tömény kifejeződései is voltak, és a látszólag teljesen politikamentes dolgokon keresztül harcos nacionalista ideológiák közvetítődtek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a haza fogalmának nemzetszocialista kezelése sem volt mentes az ellentmondásoktól. A nácik távolról sem egyforma lelkesedéssel öleltek keblükre minden hazafias-népi kultúraápolást célul tűző intézményt. A nemzetszocializmus vezére és vezérei embereket és intézményeket egyaránt azzal a mércével mérték, hogy mennyire használhatók fel expansionista céljaik megvalósítása érdekében. A *Mein Kampf*-ban például Hitler kifejezetten támadta a prehisztórikus kor „völkisch” kutatóit: „Jellemző ezekre a fickókra; hogy rajonganak az ógermán hősiességért, az ősidők homályáért, a kőbaltáért, dárdáért és pajzsért de valójában a létező leggyávább alakok, akiket csak el lehet képzelni.”²⁰ Mindezen túl lappangott a haza fogalmában és a hazafias-népies tevékenységekben egy centripetális elem, amely a ki bontakozó egységesítő „gleichschaltolás” és a központi irányítás szemszögéből veszélyt jelenthetett. Persze itt is kínálkozott a haza (Heimat) és a pátria, a politikai haza-fogalom (Vaterland) összevonása, és evvel igencsak gyakran éltek is. Voltak közvetítő konstrukciók is, mint például a birodalom „szerves” tagolása törzsekre (Stämme) és szállásterületekre (Gau) vagy faji sajátosságok hozzárendelése az egyes tájakhoz, melyek keveredéséből az egészséges nordikus össznépi keverék létrejöttét remélték.²¹ Ezek a számítások azonban nem váltak be, a fogalom továbbra is aggályos maradt.²²

Az, hogy a hazát a második világháború után ismét nagybetűvel írják, korántsem meglepő. A hatalmas birodalmat szétverték, az emberek újból kisebb egységekbe tagolódtak, kezdetben a megszállási zónák határai közt, később a tartományok és a megyék szintjén is elhatárolódva. Ezek az egységek arra törekedtek, hogy identitásukat kialakítsák és megerősítsék. A keleti területekről elűzötték áradata is hozzásegített az új keletű hazához kötődéshez: a menekültek és áttelepülők hazavesztése még inkább kiemelte a haza értékét.²³

Azon sem kell csodálkozni viszont, hogy a hazával kapcsolatos viták hamar elültek, a hazafias érzületek kinyilvánítása egyre ritkább lett, és az egész ügy mellékvágányra került. Nőtték a haza-fogalommal szemben táplált kételyek. Ezeket elsősorban a fogalom – előbbi korlátozó meg jegyzéseink ellenére – a Harmadik Birodalom idején szerzett terheltsége okozta. A haza fogalmának időleges háttérbe szorulása arra az időszakra esik, amikor a gazdasági növekedéssel és tervezéssel kapcsolatos lelkesedés átívelt a határokon, megszabadított a hagyományos kötődésektől és kényszerektől, és egy messzemenőkéig egészséges társadalmat tűzött ki célul.

Természetesen továbbra is akadtak e fogalommal kapcsolatos próbálkozások, e törekvések képviselőinek ajkán pedig továbbra is ott élt e szó. Történeti vázlatunk megírását egyebek között az indokolja, hogy ezek a bizonyos történelmi impulzusok távolról sem haltak el teljesen, sőt – bizonyos esetekben – a jelenig hatnak. Éppen a rombolásra tekintve nem szakadt meg például a hazafias érzés kinyilvánítása, az állítólag sérthetetlen dolgok újraföldrejlesztése. A régi városellenesség ismét teret nyert, szórványosan – természetesen nagyon szórványosan – a hazafias lelkesedés militáns-ideológiai elemei is előkerülnek.²⁴

Egészen vége azonban inkább a hazafias jelszavak visszaszorulása a jellemző. A hetvenes évek elejéig vagy közepéig nem sok szó esett a hazáról. Ezután jött a hazával kapcsolatos új hullám (neue Heimatwelle), amely, úgy tűnik, nem apad el egyhamar. Vele úszik sokféle kép, meggyőződés, törekvés, mind ami korábbi eredetű, ám maga az áradat új minőséget látszik képviselni.

5. A haza egy nyitott társadalomban

Mik az okai a haza új konjunktúrájának? A *Gründerzeit* korában, 1870 után kibontakozó hazafias mozgalom keletkezésére adott egyik leglényegbevágóbb magyarázat itt is alkalmazható: az utóbbi évtizedekben ismét sor került arra, hogy egész területeket és tájakat „hasznosítsanak” iparilag, és így le is gázolják őket. Ameddig a gazdasági számítás bevált, a folyamat nem keltett különösebb feltűnést; amióta azonban a tájak meggyalázása nem biztosít megfelelő garanciát a munkahelyek szaporítására és a jólét növelésére, azóta e tájak lakói föleszméltek és ragaszkodnak ahhoz, hogy a régebbi tájhasználati módoknak, például a mezőgazdasági művelésnek is van értelme, túl azon, hogy más funkciókkal, mint például a üdülés-pihenés, jobban össze is egyeztethető.

A modernizálódás és terjeszkedés azonban nem kizárólag a termelőhelyek közvetlen terjeszkedéséhez kapcsolódnak, hanem az elosztási tényezőkhöz, a kereskedelemhez is. Ezt könnyű bemutatni az építési piacon: műanyag homlokzatburkoló anyagok terjednek a régi falvakban járványos gyorsasággal, a divat kínálta új lehetőségek, üveg építőelemek és azbesztlapok szorítják vissza a hagyományos formákat; a betont már nemcsak mint praktikus, de mit szépet is árulják; az utcák kiszélesítése a legkisebb faluban is presztízskérdés lesz. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy az így keletkező problémák a községeken, a lakóhelyeken belül a jelentkeznek. Ebből a haza-fogalom újabb aspektusa keletkezik. A haza-fogalom történetének itt adott rövid vázlatát áttekintve látható ugyanis, hogy az hosszú ideig az emberek valóságától némileg elvonatkoztatottnak tűnt. A haza – ez a szó vasárnapi érzéseket hívott elő, ünnepi előadásokon szerepelt. A haza kifejezetten szabadidő- és kompenzációs jelenség volt. Az emberi egyed közvetlen környezetébe történő kíméletlen beavatkozások az utóbbi időben már nyilvánvalóvá tették, hogy mennyire sok köze van a hazának a mindennapokhoz. - A haza az egyéni kis világgal való összhang érzéséből fakad. Haza csak ott van, ahol ilyen lehetséges. Ha az emberek nem biztosak többé környezetükben; ahol állandó irritációk érik őket, ott a haza lerombolódik. Az irritációk mára már olyan mértéket és gyakoriságot értek el, hogy sokan már nem nyugszanak bele a hazarombolás folytatódásába, hanem összefognak és aktívan föllépnek a haza megmentésére és újrateremtésére.²⁵

A tervezők önhihttsége és a tervezés saját logikája egyre inkább megkérdőjeleződik. A tervezők szótárában a haza szó már régóta nem szerepelt, az objektív előírások biztos kritériumnak látszottak abban, hogy mikor mi a kívánatos: például szebb lakás vagy hatékonyabb közigazgatás stb. Közben azonban már sokan észrevették, hogy még egy építészetileg átgondolt szanálás is hazarombolássá válhat, ha figyelmen kívül hagyja a házak eddigi „használati értékét”,²⁶ és az elsöprő községi reformot manapság éppen a községek hagyományos sajátosságai és önállósága szempontjából kérdőjelezi meg, legalább részben.

„A haza számomra nem egy régi krónikát vagy egy Nepomuki Szent János szobrot jelent, amely egy hídon áll, ám alatta nem folyik többé patak. A haza számomra az a lehetőség, hogy magamat egy számomra ismert körben megvalósítsam.”²⁷ Az osztrák pedagógus és író e szavaiban a haza aktív értelmezése jut kifejezésre. Két évtizeddel korábban egy szociológiai vizsgálatban Heiner Treinen kifejezett ellentmondást állapított meg a helységért érzett felelősség és a hazafias érzés (Heimatgefühl) között.²⁸ Azok, akik egy at-home-feeling-be vonultak vissza, kevésbé voltak aktívak a községi ügyek alakításában és átrendezésében, míg azok számára, akik ezekben részt vettek, a haza témája nyilvánvaló ellentmondásban volt a nyitott társadalom elvével. Úgy tűnik, mintha itt változás állt volna be. *Haza és nyitott társadalom már nem egymást kölcsönösen kizáróak: haza a másokkal közös elsajátítás és átépítés* értelmében, haza mint *saját erőből teremtett kis világ*, amely megadja a viselkedés biztonságát, a haza mint ember által formált környezet.²⁹

Sok régi elgondolás: megkérdőjeleződik a hazának ebben az új értelmezésében. A haza többé már nem pusztán az érzések passzív tárgya, hanem a gyakorlati szembesülés közege és célja; a hazát már nem lehet minden további nélkül nagyobb államalakulatokra vonatkoztatni, csak a közvetlen környezetet öleli föl; a haza eltávolodik kizárólagosan vidéki asszociációitól, és megjelenik mint urbánus lehetőség, a haza nem tartalmaz semmit, ami fogyasztható lenne, csak olyat, ami aktívan elsajátítható.

Nem akarom tovább halasztani a haza-fogalom e változatának korszerűként való jellemét, Ez nem zárja ki (a bevezetőben már volt erről szó!), hogy a régebbi jelentések és felhangok is továbbéljenek. Aki ilyen komplex, sokrétegű fogalmakkal akar foglalkozni, annak számolnia kell a nem egyidejűséggel: Így aztán korántsem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel felelni a kérdésre, hogy a haza-fogalommal való bibelődés egyáltalán modern dolog-e? Választ erre legfeljebb olyan játékos szofisztikával lehetne adni, ahogy G. F. Jonke fogalmaz „mértani-hazafias regény”-ében: „Az ember legtöbbször inkább halad a korrallal, ha a kor ellenében halad, az utóbbi időben azonban annyira szokássá vált a kor ellenében haladni, hogy a kor ellen haladás végül is a korrallal haladássá vált, így aztán egyesek a szó legeredetibb értelmében haladnak a korrallal, csak hogy az ő saját módjukon a kor ellen haladhassanak, ám tulajdonképpen és elsősorban azért, hogy ezen keresztül ismét csak haladhassanak a korrallal!”³⁰

Mindenesetre a haza fogalma nemcsak félreértéseket provokál, hanem az igen különböző felfogások közti közvetítés lehetőségét is nyújtja. Konvergenciák rajzolódnak ki; az új, aktív haza-fogalom nem tartható fönn vagy szorítható egykönnyen háttérbe. Egy példa: a „Környezetvédelmi kérdések munkaközössége” (Arbeitsgemeinsschaft für Umweltfragen e.V.) kapcsolatba óhajtott lépni a schleswig-holsteini Die Heimat című folyóirattal, miután ott saját céljainak megfelelő érdeklődést gyanított. A hazafias egyesület felelős szerkesztője visszautasította a tolokodást: az 1890-ben alapított egyesület „ilyesmikkel csak igen közvetetten foglalkozik”, kérik továbbá „az egyesület minden további ilyen jellegű tervből kihagyni”, hiszen az „a vidéken csöndben kutatók laza összefogása”.³¹ Ez 1974-ben volt. Alapos a gyanú, hogy ez idő tájt a legtöbb hasonló hazafias egyesület hasonlóképpen reagált volna. Azóta azonban sok ilyen egyesület égisze alatt kezdeményezések születtek, amelyek igenis környezetvédelmi kérdésekkel foglalkoznak- a haza aktív elsajátításaként.

Az aktív elsajátítás nemcsak a jelenre vonatkozik. Összehasonlítva a tetszőlegesebb környezet fogalmával, a haza fogalma éppen abból nyeri jelentőségét, hogy a hazát kialakulásával, formálódásával együtt érti. A haza, a hon története megengedi és megköveteli a „nyomkeresést”³² a jól ismert terepen – a közös helytörténeti erőfeszítéseket, amelyek elsősorban az alsó rétegek életére koncentrálnak. Az iskolai honismeretnek is föl kell végül derítenie, hogy is néztek ki valójában a „boldog békeidők” – hamis romantizálást és ferde tekintetet egyaránt mellőzve. Foglalkoznia kell majd a lehetőségekkel is, amelyek most és a jövőben haza teremtésére nyílnak. Egy ilyen elvi alapon a világra nyitott honismeret maga mögött hagyja majd a vitatott kérdést, hogy nem lett volna-e jobb a tárgyismeret oktatásánál maradni.³³

Falvainkban és városainkban ma is adódik egy, úgy tűnik, meglehetősen biztos kritérium arra nézve, hogy a hazát szép hagyománynak tekintik-e, melyhöz mindenki kedve szerint válogathat, vagy mint az emberhez méltó környezet megalkotásának eszméjét. Ez a kritérium a bevándorló külföldi munkásokkal szembeni bánásmód. Egy olyan haza-fogalom, amelyben nekik nem jut hely, akkor is túl szűk, ha mégoly szép történelmi rekvizitumokkal díszíti is föl magát.

Jól szemléltethető mindez a lakóhelyszervezésben: a szanálásoknál újból és újból előfordul, hogy tekintettel vannak ugyan a történelmi épületállomány egy részére, de figyelmen kívül hagyják az eltelt évtizedek alatt ezekben a régi városnegyedekben „otthonossá” lett lakosság együttélésében kialakult struktúrákat. Választhatók azonban egy másik, értelmetlenségében valószínűleg még provokatívabb példát is. A dialektus reneszánsza

az utóbbi évtized házára és hazafias értékekre eszmélésének egyik legfontosabb kifejeződése – a költészetben éppúgy, mint a nyilvános vitában és a bürokratikus érintkezésben. Az általános iskolai tanítóknak lelkére kötötték a tájszólást mint minden nyelvi iparkodás szilárd alapját. Önmaguk előtt különösen hazafiasnak tűnő lelkészek tájszólásban írt passzusokat szőttek prédikációjukba. Választásokon a jelöltek kampánybeszédeiket tájnyelvi fordulatokkal garnírozták. Hivatalos személyek tették közzé hirdetményeken, hogy ügyét mindenki előadhatja tájszólásban is. Ha azonban az ember figyelembe vesz. iskoláink és jó néhány városnegyedünk etnikai összetételét, úgy kézenfekvő a követelés, hogy el kell tekinteni a bájolgástól, és meg kell könnyíteni az akadálytalan kommunikálás lehetőségét mindenki számára.

Ez nem vádbeszéd a tájszólás eltörléséért. Nem a hagyományok meggondolatlan kihajításának követelése, hanem egy – beismerem: kiélezett – megfontolás a haza fogalmának kiterjesztéséről. Százötven évvel ezelőtt az alnémet író, Ludolf Wienbarg vitairatot tett közzé a Plattdeutsch nyelvjárásról. Wienbarg nemcsak a nyelvjárás korlátozását, de egyenesen eltörlését követelte, mert a hazai tájnyelvnél fontosabbak voltak számára a nyelvhatárokon túli kapcsolatok lehetőségei. Evvel bizonyára túllőtt a célon. Érvelésének egy része azonban nem túlhaladott. A kedélyesség – írta – „szép dolog”. „De – folytatta – még szebb dolog a bátor elhatározás, hogy kibújjunk a kedélyességből, ha egyszer már túl szűk nekünk.”³⁴ Ha biztosítani akarjuk, hogy a dolgok ne váljanak egészen kedélytelenné akkor a haza fogalmát is meg kell szabadítanunk némi kedélyességtől.³⁵

Fordította: Vári András

* Szó szerint: hazajog, a történelmi magyar polgárjog egyik eleme, parasztközseinkben viszont jogintézményként nem létezett. – A fordító jegyzete.

JEGYZETEK

- 1 V.ö.: H. Bausinger: „*Mehrsprachigkeit*” in *Alltagssituationen*, In: *Vortschatz und Verständigungsprobleme* (Jahrbuch 1982 des Instituts für deutsche Sprache). Düsseldorf, 1983. 17–33.
- 2 Mellékesen jegyzem meg, hogy a hasonló elemzések avval a veszéllyel is járhatnak, hogy kvantifikálnak egy olyan, hangsúlyozottan kvalitatív fogalmat, mint a haza. Ebben az értelemben ironizált Ruprecht Skasa-Weiß azon a kérdésen, hogy „Mennyi kell a halából az embernek?” – amely persze Jean Amérynek egy igencsak differenciált esszéjére nyúlik vissza. V.ö.: R. Skasa-Weiß: *Wieviel Heimat darf es denn sein?* *Stuttgarter Zeitung* 1983. június 4, 50.
- 3 *Grimmsches Wörterbuch*, 4. köt., 2. rész Leipzig, 1877. 864–866. hasáb.
- 4 J. Gotthelf: *Erlebnisse eines Schuldenbauers*, Berlin, 1854. 19. *Heimat* előbb gyakran semleges nemű szóként tűnt fel, csak később vált nőnemévé.
- 5 H. Fiseher. *Schwäbisches Wörterbuch*, 3. köt., 1364. hasáb.
- 6 W. Kaschuba: *Arbeiterbewegung – Heimat – Identität*. In: *Tübingen Korespondenzblatt*, Tübinger Vereinigung für Volkskunde e. V. Nr. 20., 1979. június, 11–15, id.: 12.
- 7 Gesetz über das Gemeinde-, Bürger- und Bisitzrecht 1828 és 1833. V.ö.: Reyscher (szerk.): *Sammlung der württembergischen Gesetze*, 15 köt., 2. rész, Tübingen, 1847. 1064. A hazajog problémájához lásd még H. Reicher: *Heimatrecht und Landes-Ar-menpflege*. Graz 1890, egy tanulmányt Ausztriáról, ahol a hazajog a legtovább maradt fenn.
- 8 Példaként tekinthetjük a külföldi munkavállalók tartózkodási és lakhatási jogát szabályozó előírásokat az NSZK-ban.
- 9 W. Kaschuba: i. m. (ld. 6. j.), 14.
- 10 J. Jacoby: *Das Ziel der Arbeiterbewegung* Berlin, 1870.
- 11 Idézi W. Kaschuba: i. m. (lásd 6. j.), 14. sk.
- 12 W. H. Riehl: *Die bürgerliche Gesellschaft* (1851). Stuttgart, 1866. 288.
- 13 V.ö.: W. Emmerich (szerk.): *Proletarische Lebensläufe. Autobiographische Dokumente zur Entstehung der Zweiter Kultur in Deutschland*, 1. köt., Anfänge bis 1914, Reinbek 1974. 288. sk.
- 14 V.ö.: H. Bausinger. *Dorf und Stadt – ein traditioneller Gegensatz*. In: H.-G. Wehling (szerk.): *Dorfpolitik*. Opladen, 1978. 18–30.

- 15 A vidéki, egyszerű világ példamutató jellege nyilvánvaló F. Tönnies ekkor keletkezett, fél évszázadon át nagy hatást munkájában: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887). (Magyarul: *Közösség és társadalom*. Budapest, 1983.)
- 16 V.ö.: G. Schweizer: *Bauernroman und Faschismus Zur Ideologieloik einer literarischen Gattung*. Tübingen, 1976.
- 17 V.ö.: K. Bergmann: *Agrarromantik und Großstadtfeindschaft*. Meisenheim am Glan 1970; D. Kramer: Die politische und ökonomische Funktionalisierung von »Heimat« im deutschen Imperialismus und Faschismus. *Diskurs*, 1973 6/7, 3–22.
18. H. Gollwitzer. Der kulturgeschichtliche Ort der Heimatbewegung gestern und heute. In: *Mitteilungen Deutscher Heimatbund*, 1975. dec. 10., 10–17., id. 16.
- 19 V.ö.: W. Höfig: *Der deutsche Heimatfilm 1947–1960* Stuttgart, 1973; Ludwig-Uhland-Institut für Empirische Kulturwissenschaften der Universität Tübingen: *Der deutsche Heimatfilm. Bildwelten und Weltbilder*. Tübingen, 1989. Lásd még W. Kaschuba cikkét ugyanebben a kötetben.
- 20 A. Hitler: *Mein Kampf* (1925). München, 1933. 396.
- 21 V.ö.: H. Bausinger: Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde. *Zeitschrift für Volkskunde*, 61. évf. 1965. 177–204; uő.: Zwischen Grün und Braun. Volkstumsideologie und Heimatpflege nach dem Ersten Weltkrieg. In: H. Cancik (szerk.): *Religions- und Geistesgeschichte der Weimarer Republik* Düsseldorf, 1982. 215–229.
- 22 Az elterjedt véleménnyel szemben például a nácik nem támogatták jelentősen a néprajzot; alig létesítettek új állásokat, annál is kevésbé, mivel ezek állandóan a vezető szerveken belül folytatott ideológiai frakcióharcok keresztútjába kerültek. V.ö.: W. Brüekner (szerk.): *Volkskunde als akademische Disziplin. Studien zur Institutionenausbildung*. Wien, 1983.
- 23 V.ö.: A „Heimat” fejezet in: H. Bausinger, M. Braun, H. Schwedt: *Neue Siedlungen Volkskundlich-soziologische Untersuchungen des Ludwig Uhland Instituts Tübingen*. Stuttgart, 1963. 174–205.
- 24 A baden-württembergi „Trachtengau” (táji népviseleti egyesület) – érdemeiért államilag kitüntetett – elnöke 1979 februárjában például így írt hazafias egyesületének folyóiratában: „nem is gondolok arra, hogy Ernst Bloch-ot kövessék, és egy Ahaszverus nyomába lépjenek. Bloch ilyen maximái nemcsak etikai, sokkal inkább etnikai eredetűek.” A visszataszító antiszemitizmus itt Bloch iránymutató maximáját támadja, a „világ átépítését hazává”.
- 25 „Az amit ma még épp csak hogy hazánknak nevezhetünk, az már nemcsak nevében hanem alapszövegében is fenyegetett – akár az anyaföldet spekulálják el a fenekünk alól, akár a levegőt sajátítják ki az orrunk elől, anélkül, hogy elkergettek volna országunkból, bizonyos módon mégiscsak haladékot kapott menekültek vagyunk mindnyájan. Még egy kicsi ipari fejlődés, és a haza mintegy magától elpárolog.” Peter Rührnkorf a *Frankfurter Allgemeine Zeitungban* 1980. nov. 29-én.
- 26 V.ö.: H. Lefèvre: *Die Revolution der Städte*. München, 1972.
- 27 H. St. Milletich: Heimat – gibt es das? In: *Hat Heimat Zukunft? Ein Beitrag zur burgenländischen Kulturoffensive*. Kiadja a Kulturabteilung der Burgenländischen Landesregierung. Eisenstadt, 1981. 179–184, i. h: 182.
- 28 H. Treinen: Symbolische Ortsbezogenheit. Eine soziologische Untersuchung zum Heimatproblem. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*. 17. 1965. 73–95. és 254–297.
- 29 V.ö.: I-M. Greverus: *Auf der Suche nach Heimat* München, 1979; D. Kramer: Die Pravokation Heimat. *Zeitschrift für sozialistische Politik und Wirtschaft*, 13. 1981. 32–40.
- 30 G. F. Jonke: *Geometrische Heimatroman*. Frankfurt/M. 1969. 85.
- 31 V.ö.: J. Christiansen: „Die Heimat” – zur Analyse einer Zeitschrift. In: *Heimat Referate und Ergebnisse einer Tagung in der Evangelischen Akademie Nordelbien*. Szerk.: J. Kruse–K. Juhl. Schleswig, 1979. 91–122, i. h. 101.
- 32 V.ö. például: O. Ausburg és mások: *Spurensicherung. Mühlen in Nordhessen*. Jugendhof Dörnberg, 1981.
- 33 Az, hogy a Hohenstaufen az iskolai oktatásnak fontosabb tárgya, mint a Chimborasso, nem váltana ki különösebb izgalmakat – föltéve, hogy az oktatás a hegy lábánál élő parasztok és jobbágyok történetét is fölöleli, csakúgy, mint a proletariátus kialakulását lenn a Fils-völgyben.
- 34 Soll die plattdeutsche Sprache gepflegt oder ausgerottet werden? Gegen ersteres und für letzteres beantwortet von Ludolf Wienberg, Hamburg, 1834. 10.
- 35 A mai haza-fogalom sokarcúságára v.ö.: *Heimat heute Zeitungskolleg des Deutschen Instituts für Fernstudien an der Universität Tübingen*. Tübingen, 1980.

HERMANN BAUSINGER

THE CONCEPT OF HEIMAT IN AN OPEN SOCIETY

The author expounds the various implications of the complex notion of what is termed as fatherland not only in respect of its contemporary semantic content or meaning, but also in historical context. In his opinion, the history of the concept has extended to cover the history of the whole problem.

In the: German language, fatherland had been restricted, for many centuries, to a narrow and concrete concept connected with the house and the related property or estate. The meaning was then extended to the right to a fatherland. It was under the influence of the 19th century bourgeois development that the bourgeois image of fatherland – an Utopia, an asylum or a land of compensation – took shape. Under the effect of the late 19th century working class movement, a new notion of fatherland was formed. The latter is basically political in character. It no longer means a concept linked up with a certain place, but a group of people, a voluntary solidarity, a task or responsibility rather than natural endowments. It was partly opposed to this concept that the so-called patriotic movement (Heimatschbewegung) appeared in the eighties of the last century to represent an anti-urban attitude coupled with the overestimation of traditions. The conception of fatherland as a scene was developed at the turn of the century. The business-minded utilization of the „fatherland” commenced, and its objects, symbols became parts of advertisements or in a broader sense, part of the cultural industry. This brief historical outline of the idea shows that the nation of fatherland seemed for a long time to be somewhat independent from the reality of people. The word 'fatherland' was to arouse „Sunday-feelings” without, however, losing its ideological connotation.

The author maintains that fatherland and the modern open society of today are not excluding each other.

Accordingly, fatherland – in the sense of rebuilding and acquirement in common with others – is a small world built up by the citizens' own efforts, which provides for a safety of behavior and which is an environment formed by people. Fatherland can no longer be easily related to major state formations since it comprises only the narrower environment. Fatherland is to go beyond its exclusively rural associations or connotations and is also to appear as a possibility of urbanity. Fatherland does not contain anything consumable, but includes all that can be actively acquired.

(Published in German: „Heimat in einer offenen Gesellschaft”. In: Heimat, Analysen, Themen, Perspektiven. Hrsg. Cremer, Will. Bonn, 1990, pp. 76–90.)